
К.Ю. Райда,
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ “ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА” В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ФУТУРОЛОГІЇ. ІДЕЇ АЛЬТЕРНАТИВНИХ КОНЦЕПЦІЙ *

Окрім Д.Белла та М.Кастельса, на Заході існують і інші численні концепції, автори яких намагаються осмислити сучасний стан і можливості розвитку земної цивілізації, зокрема, сучасну трансформацію технологічних можливостей, яка надала підставу говорити про виникнення нового типу суспільства. Наприклад, учені з так званої школи парамарксистів (Герберт та Ден Шиллери, Пітер Голдінг, Грем Мердок, Ніколас Гарнем, Сіз Хамелінк, Арман Маттлар, Джеральд Сассман, Каарле Норденстренг та ін.). Пропонуючи розумний та систематичний підхід до аналізу сучасного капіталізму, ролі інформації та інформаційних технологій, як це стверджує у своїй праці “Теорії інформаційного суспільства” Ф.Уебстер, ці дослідники, “використовуючи й марксистську методологію, отримують результати, що заслуговують на серйозну увагу” [1, 176].

Г.Шиллер, наприклад, своє розуміння сучасних процесів розвитку інформаційного суспільства побудував на трьох вихідних принципах:

- а) бажанні побачити за феноменом інформації деяку приховану сутність;
- б) намаганні побудувати власну концепцію на основі системного аналізу процесів комунікації та обробки інформації;
- в) прагненні врахувати роль і значення фактору історії в розбудові самої схеми періодизації сучасних процесів та явищ.

Категорії влади, контролю та користі, ринкових критеріїв, де інформація розглядається як товар, доступність і право на отримання інформації в якості похідної від соціального статусу, феномен надзвичайної концентрації капіталу в корпоративних новоутвореннях домінують у наукових дослідженнях Г.Шиллера в якості успадкованої схеми марксистської та постмарксистської методології.

З одного боку, він розглядає інформаційне суспільство як відображення імперативів капіталізму, де корпоративні і класові інтереси й пріоритети ринку домінують і впливають на розвиток комп'ютерних технологій, а, з іншого, – він намагається проаналізувати вплив новітніх інформаційних систем на розвиток соціальних відносин.

Спираючись на ідеї свого батька, Ден Шиллер у своїх працях аналізує три сфери, де відбувається зчеплення телематики (рахувальної техніки та зв'язку), а саме – американський ринок, міжнародні економічні відносини та сфери впливів американських корпорацій, з метою визначення сутності взаємозалежностей інформації з корпоративною активністю.

Тут Д.Шиллер засвідчує факт перетворення телекомунікацій на засіб пропаганди споживацтва й торгівлі товарами та послугами на засіб “промивання мозку” людей, на засіб всезбільшуючої можливості спостереження й слідування за населенням та публічною сферою його існування.

Доволі критично до “позитивних” концепцій інформаційного суспільства поставився і Ю.Габермас, проголосивши у своєму вченні щодо “публічної сфери”, її розвитку та занепаду, що причиною негативних наслідків у її змінах і є скерований певними інтересами вплив на цю сферу телеінформації та державної статистичної звітності.

Ю.Габермас сприймає інформаційну практику в якості сприяння розвитку або занепаду публічної сфери сучасного суспільства, проведення публічних, громадських, парламентських дебатів й дискусій. Взаємопроникнення відносин приватної власності

(приватного інтересу) та публічної сфери у процесах формування та розвитку буржуазно-демократичного суспільства, на думку Ю.Габермаса, поступово почало виглядати як домінування саме приватної власності. Реофеодалізацією назвав цей дослідник специфічне протистояння приватновласницького інтересу і громадської думки в сучасному західному суспільстві, протистояння, яке нагадало йому середньовічні судові перегони.

На формування саме такої позиції вченого вирішальний вплив мала перебудова системи масової комунікації, засобів масової інформації, зокрема, їхня монополізація й переорієнтація з процесів розповсюдження інформації на процеси формування громадської думки. Саме через негативний вплив реклами й пропаганди публічна сфера, як стверджує Ю.Габермас, починає занепадати. За умови комерціалізації та експансії корпоративного капіталу суттєво змінюється роль літератури, функціонально вона перетворюється на розважальну. Та й взагалі, у цій ситуації відзначається одностороннє подання будь-якої інформації для населення. Домінування в цій ситуації “хитромудрих засобів формування консенсусу” й загальний стан речей поступово наштовхує Ю.Габермаса на думку й про неможливість реального втілення таких ідеальних конструктів Франкфуртської школи, як застосування принципу раціональності в процесах обговорення проблем громадянського суспільства, узгодження громадських інтересів й культивування в публічній сфері принципу “невикривленої комунікації”.

Ідеї Ю.Габермаса також піддавалися критиці його опонентами. М.Шудсон, наприклад, намагався переконати наукову спільноту, що, за терміном Ю.Габермаса, “публічна сфера” взагалі не має ніякої реальності. Д.Лендес та Дж.Кейн, у свою чергу, стверджували, що розвиток відносин у цій сфері не можна визначати лише за допомогою негативних термінів. А вже свого часу, на їхню думку, й жінки не мали доступу до цієї сфери, й існувала так звана публічна сфера плебса тощо. Втім, такого ступеню відкритості й самих можливостей маніпулювання населенням в публічній сфері, які з'явилися завдяки розвитку сучасних інформаційних технологій, ніхто заперечити так й не спромігся.

Доволі скептично до ідеї концептуального оформлення інтерпретацій розвитку сучасного суспільства у так зване суспільство інформаційне поставився й відомий англійський соціолог й футуролог Ентоні Гідденс. Сам факт набуття інформаційними технологіями та інформацією надзвичайної цінності, стверджував він у своїй книзі “Соціальна теорія й сучасна соціологія” (1997 р.), ще не є остаточним аргументом на користь того, що варто говорити про злам однієї системи соціальних відносин та створення іншої, принципово відмінної системи. На його думку, сьогодні відбулася, перш за все, інформатизація соціальних відносин, втім саме суспільство було “інформаційним” від самого початку, а ступінь теперішньої інформатизації навряд чи надає підстави стверджувати, що виникло якесь нове, відмінне за своєю якістю, так зване інформаційне суспільство.

Приплюсовуючи до методології К.Маркса, Е.Дюркгайма та М.Вебера ще й систему аналізу соціальних зв'язків за допомогою категорій “відстежування”, “насилля”, “війни” та “національної держави”, Е.Гідденс у своїх працях спробував дещо по-іншому поглянути на джерело, значення та розвиток самого феномену інформації. І першою його тезою стала теза щодо збільшення впливу і домінування принципу суспільної організації, запланованості та упорядкування суспільства, у якому ми тепер існуємо. Ця теза перетворилась на стрижень його концепції “рефлексивної модернізації”.

Розвиваючи цю концепцію, Е.Гідденс як раз і виходить на ціннісно-смыслову, тобто ціннісно-світоглядну, переорієнтацію людей, яка починає відбуватися під впливом неспинного розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій. Якщо члени традиційного суспільства, за Е.Гідденсом, керувалися, здебільшого, освяченими культурою етичними нормами та цінностями (у певній ситуації індивід розумів, що є безумовні норми його поведінки та дій: адже земля не може бути не засіяною, а худоба не обійденою), то сучасний індивід, навпроти, дедалі все більше починає сам обирати собі й спосіб життя й поведінку. Людське життя у цьому випадку перестало сприйматися як незворотність долі,

моральні ж норми почали піддаватися сумніву. Замість поведінки, що здійснюється у вірогідності до традиційних норм і цінностей, з'явився спосіб життя як часто змінюване прийняття рішень на підставі відстеження, збирання й оцінювання інформації, як прийняття певної моделі поведінки на підставі збалансування можливих ризиків.

Таким чином, внаслідок аналізу різноманітних поглядів і позицій на роль інформатизації в сучасному світі можна прийти до висновку, що в єдиному континуумі спільної проблематики існує різнополярне розуміння інформаційних впливів: або як соціальної спадковості викликаних інформатизацією змін, або як радикальних новостворених трансформацій усієї системи соціально-економічних відносин. Відповідно слід вказати й на все більш помітне розходження і розмежування позицій поміж адептами ідеї виникнення “інформаційного суспільства” як реальності нашого часу та прибічниками поглядів на інформатизацію як продовження раніше встановлених соціальних взаємозв'язків. З огляду на таку дихотомію погляди Д.Белла, Ж.Бодріяра, М.Постера та М.Кастельса безумовно протистоять теорії неомарксизму Г.Шіллера, регуляційній теорії М.Альєта та А.Ліпіца, теорії гнучкої акумуляції Д.Харві, рефлексивної модернізації Е.Гідденса та ін. Жоден з теоретиків останньої групи не заперечує, що інформатизація відіграє у сучасному світі ключову роль, однак, на відміну від беззастережних провозвісників встановлення доби інформаційного суспільства, вони вважають, що за своїми формами та функціями впливи інформатизації підлягають давно встановленим соціальним принципам та практикам.

На нашу думку, сам вплив інформаційно-комп'ютерних технологій, перш за все, потрібно розглядати системно, в загальному контексті усіх тих змін, що відбуваються у сучасному світі. У світлі тих процесів, інтерпретація яких подеколи може видатися не завжди однозначною й достеменно виваженою. Так, наприклад, якщо аналізувати процеси політичної фрагментації (заміну територіальних “слабких держав” новими глобальними структурами, що уособлюють в собі законодавчі та поліційні функції) та економічної глобалізації не в якості окремо спрямованих й нерівнобіжних тенденцій, а як обоюдопільний, проте різновекторний процес, скерований на досягнення єдиної мети (“Інтеграція і роздільність, глобалізація і територізація, – як відзначає, наприклад, у цьому зв'язку відомий англійський соціолог Зігмунд Бауман, – це взаємодоповнюючі процеси. Точніше, це обидва боки одного процесу – процесу перерозподілу суверенітету, влади і свободи дій у світовому масштабі, каталізатором якого (проте ні в якому випадку не причиною) став радикальний скачок у розвитку технологій” [2, 101]), – то невпинний розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, його впливи та роль може видатися дещо відмінними, ніж вони оцінювалися вищезгаданими дослідниками.

Через взаємосплетіння численних і часом протилежних тенденцій (співпадіння й переплетіння, синтезу й подрібнення, інтеграції й розпаду), що виникли через вирішальний вплив нової свободи пересування, так звані процеси глобалізації обертаються перерозподілом привілеїв й страждань, багатства й бідності, ресурсів та безсилля, влади та безвладдя, свободи та обмежень. Сьогодні, як це зазначають сучасні дослідники, ми є свідками процесів рестратифікації, що відбуваються у світовому масштабі. Саме тут і формується нова соціокультурна ієрархія. “Поширення надсуверенітетів, територіальний розподіл та сегрегація ідентичності, чому сприяє глобалізація ринків та інформації, – стверджує у цьому зв'язку З.Бауман, – ще зовсім не значить, що на арені з'явилась велика кількість різноманітних й рівних партнерів” [2, 101]. Адже те, що для певної частини населення у цій ситуації є наслідком вільного вибору, для іншої частини – важкий виклик долі. Кількість останніх, тим часом, невпинно зростає. Вони дедалі більше впадають у відчай через безперспективність свого існування. “Користування глобальною комунікаційною мережею, якою дехто запрошує просто пишатися неначе ворітьми до царини нової свободи, й, особливо, як технологічним підґрунтям всезагальної рівності, також є суттєво обмеженим, на кшталт вузької щілини замість широких воріт... З кожним днем усе менше людей отримують перепустку на входження до цього королівства” [2, 102].

ЛІТЕРАТУРА

* Стаття публікується в авторській редакції.

1. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества. – М., 2004.

2. *Бауман З.* Глобализация: последствия для человека и общества. – М., 2004.